

Розвиток ринку товарів і постачання продуктів у Луцьку в 1914-1920 рр.

Війна в будь-який період змушує змінювати пріоритети у функціонуванні державного організму, створює обставини, які призводять до зниження рівня добробуту населення. Період Першої світової війни 1914–1918 рр. та Українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. став особливо показовим у цьому відношенні для людей, що проживали у прифронтовій зоні. Місто Луцьк, повітовий центр Волинської губернії, був одним з тих населених пунктів, які практично постійно перебували у вкрай невідповідному становищі через близькість фронту та часту зміну влади. Це спричиняло низку труднощів у постачанні до нього товарів, зокрема продуктів харчування та предметів першої необхідності. Дослідження питань, пов'язаних з постачанням товарів, ціновими коливаннями, специфікою поширення товарів у місті, дасть можливість краще зрозуміти проблеми пересічного мешканця прифронтового міста, впливу війни на різні аспекти, у першу чергу соціально-економічного характеру, розвитку соціуму у зазначений період.

Мета наукової розвідки – проаналізувати і визначити тенденції, фактори та особливості розвитку ринку товарів і постачання продуктів першої необхідності у м. Луцьк в 1914–1920 рр.

Ключовими пунктами, висвітлення яких, на нашу думку, могло дати краще розуміння предмету дослідження, були:

- основні фактори, що впливали на товарно-продовольчу ситуацію в Луцьку (війна; зміни в чисельності населення; наявність біженців та військових в місті; коливання цін; співвідношення цін та заробітних план на різних етапах; зосередження органів управління, у тому числі військових в місті; діяльність органів міського та губерньського управління, політика центральних органів влади у цьому питанні і т. д.);
- закономірності (інфляція; спекуляція та ін.) і особливості досліджуваного предмету;

- способи та форми доставки товарів до споживачів (магазини, ринки, кооперативи, карткова система і т. д.).

В останнє десятиліття перед війною Луцьк був невеликим провінційним містечком, центром одного з 12-ти повітів губернії. Напередодні війни в Луцьку нараховувалося 1325 дерев'яних і 410 мурованих будинків, що було досить посереднім показником. У місті було багато культових споруд¹. Динаміка розвитку міста змінилася на краще лише в останні кілька десятиліть напередодні Першої світової війни².

Одним із визначальних факторів загострення продовольчої ситуації в місті на початку війни була досить велика кількість військових, біженців, виселенців у місті. Напередодні війни у Луцьку розміщувався великий військовий гарнізон. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. тут тимчасово або постійно перебували штаб 11-ї піхотної дивізії, низка військових частин (Ізюмський гусарський полк, Камчатський, Кексгольмський, Якутський, Охотський, Ізюмський піхотні полки, 4, 5 і 6 батареї 11-ї артилерійської бригади). Загалом, у червні 1911 р., за даними луцького справника, в Луцьку проживало 27 822 чол. (без військових). Населення міста значно зросло напередодні через приєднання до нього в адміністративному підпорядкуванні сусідніх сіл Красного, Гнідави, Омеляника, Вульки та Яровиці, які фактично відігравали роль передмістя напередодні³. Під час війни багато лучан були мобілізовані. Складні соціально-економічні умови та військові дії, які неодноразово точилися поблизу міста, теж негативно впливали на зміну чисельності населення у місті. Проте кількість лучан не зменшувалася в значних розмірах, а часто навпаки – збільшувалося, багато в чому через постійну близькість фронту. Наприклад, узимку 1917 р. через таку близькість багато солдатів квартирувалися саме тут. Подібні процеси відбувалися у багатьох прифронтових містах.

¹ Пясецький В. Луцьк у мемуарах учасників Першої світової війни / В. Пясецький // Документально-художня проза про першу світову війну. Матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-теоретичної конференції. 23-26 жовтня 1994 р. Луцьк. 1994. С. 127.

² Соловйов О. Економічне становище Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історія. 1997. Випуск 2. С. 35–40. С. 35.

³ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 542. Арк. 263.

У період Першої світової війни та Національно-визвольних змагань кількість людей, які через різні причини змінили місце проживання, була вкрай великою. До найбільш серйозних явищ у цьому відношенні слід віднести виселення євреїв з прифронтової смуги, втеча біженців із прифронтової зони, деевакуація, зростання кількості біженці із так званих «центрально-губернських» в 1917–1919 рр.⁴.

Очевидно, поява проблеми біженців та виселенців була багато в чому спровокована заходами військового командування, зокрема виселенням євреїв з прифронтової зони та іншими факторами. Станом на 1.01.1917 р. кількість біженців із західних фронтів становила 4,89 млн. чол., в кінці того ж року – 7,42 млн.⁵. Біженцям та виселенцям було важко адаптуватися до нових умов, тому, зазвичай, вони ставали додатковим тягарем для тих населених пунктів, де вони опинялися. Загострення суспільно-політичного становища у 1917–1919 рр. сприяло тому, що багато біженців з так званих «центрально-губернських» виїжджали чим далі на захід, поверталися колишні військовополонені з австрійського та німецького полону, проводили деевакуацію міського населення⁶. У зв'язку з цим, начальник повітової міліції відмічав у вересні 1917 р., що чисельність населення Луцька зросла більше, ніж удвічі⁷.

У цей час проблема біженців набула серйозного розмаху. Станом на кінець листопада – початок грудня 1917 р. в Луцьку знаходилося більше 5 тис. біженців (перші біженці з'явилися на початку червня 1915 р.⁸). Їхнє становище було надзвичайно важким. Зокрема, на початку серпня 1915 р. медики доповідали, що до них вдень і вночі зверталися біженці у зв'язку з епідемією висипного тифу⁹. До листопада 1917 р. їхнє утримання фінансувалося спеціальним державним

⁴ Білоус Л. Виселення євреїв російськими військовими під час Першої світової війни // Наукові записки НАУКМА. Т. 104. 2010 р. С. 23–28. С. 24-25 ; Дем'янюк О. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія. – Луцьк, 2011. 318 с. С. 204-205 ; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1629. Арк. 2.

⁵ Білоус Л. Виселення євреїв російськими військовими під час Першої світової війни // Наукові записки НАУКМА. Т. 104. 2010 р. С. 23–28. С. 24-25

⁶ Дем'янюк О. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія. – Луцьк, 2011. 318 с. С. 204-205.

⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1629. Арк. 2.

⁸ Дем'янюк О. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія. – Луцьк, 2011. 318 с. С. 55.

⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 95.

комітетом, що мало відділення в Луцьку, проте у зв'язку з політичними подіями, воно припинилося. Це стало додатковим тягарем для міста¹⁰. Надалі ситуація тільки погіршилася. У 1918 р. чисельність населення Луцька продовжувала зростати: в січні тут проживало 25 тис. мешканців, а в листопаді – 32 тис. У місто прибували зі сторони Росії біженці від більшовицького режиму, зі сторони Австро-Угорщини – звільнені військовополонені¹¹. Гетьманський уряд виділяв досить великі кошти на утримування біженців¹². Варто відмітити, що Волинська губернська земська управа протягом травня – першої половини червня 1918 р. відкрила у Луцьку пункт харчування¹³, проте проблема не зникала.

Форми та способи доставки товарів до споживачів. Під час війни в Луцьку діяли магазини, ринки, пізніше з'явилися кооперативи. Вони забезпечували поширення товарів серед населення. У військовий час досить багато лучан намагалося скористатися моментом. Вони спекулювали на продажу дефіцитних товарів, закупаючи їх в тилу. Якщо торгівля була досить великою за мірками повітового міста, такий магазин повинен був отримати в міській управі дозвіл. З іншого боку, сама влада була зацікавлена у функціонуванні магазинів як місцях, де можна було б розпродувати закуплені управою в оптових масштабах найнеобхідніші товари. Зокрема, так в грудні 1916 р. було організовано продаж керосину, відсутність якого гостро відчувалася в місті. Як тільки його доставили в місто, управа визначила вісім місць, де він повинен був продаватися в обмежених об'ємах. Ці місця були розкидані по всьому Луцьку. На кожному сім'ю повинні були виділяти по 2 кг. Один фунт (0,41 кг) коштував 20 коп¹⁴. Такі міри були спрямовані для реалізації принципу справедливого поділу товарів між лучанами, проте на практиці це не завжди вдавалося. Зазвичай, таку систему поділу товару використовували у ситуаціях з найдефіцитнішими товарами (наприклад, керосином).

¹⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1629. Арк. 109-109 зв.

¹¹ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1648. Арк. 73-74.

¹² Дем'янюк О. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія. – Луцьк, 2011. 318 с. С. 204-205.

¹³ Козинець І. Ю. Державотворчі процеси на Волині в добу гетьманату П. Скоропадського : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2009. 248 арк. Арк. 84-85.

¹⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1583. Арк. 30.

Крім магазинів, важливим засобом реалізації продукції залишалися міські базари. У Луцьку діяло три ринки: Гнідавський ярмарок, а також базари на Покровському плацу та Інженерній вулиці. Гнідавський ярмарок мав велику площу і працював по вихідних¹⁵. Покровський базар функціонував постійно, проте був досить невеликим. Селяни з навколишніх сіл зазвичай приїжджали зранку саме сюди та торгували до 13 год. дня. Вони привозили різноманітну сільськогосподарську продукцію: молочну, м'ясну та ін. Крім того, вони закупляли велику частину продукції магазинів, що знаходилися неподалік¹⁶. Найменшим був ринок на Інженерній вулиці. На усіх трьох базарах у вересні-жовтні 1919 р. були побудовані дерев'яні будки, виставлені столи для торгівлі. За їхню оренду купці сплачували податок¹⁷.

З кінця 1918 – першої половини 1919 р., для вирішення проблеми постачання товарів населення почало об'єднувати зусилля. Найкращим способом для цього були кооперативи. Для прикладу, кооператив при Луцькій поштово-телеграфній конторі створювався саме з метою надання можливості працівникам установи придбати предмети першої необхідності за помірну ціну [17, арк. 21]¹⁸. Станом на 6.06.1919 р. в місті існувало вже 15 кооперативних магазинів: «Ekonomika Progres», «Бытпомощь», «Opoga», «Snabżenie», «Wygodą», «Nowo-Strojenie», «Egida», «Swiet», «Polska», «Sielskochoziajstwiennyj», «Кооператив міського споживчого товариства», «Polski», «Czarnieckiego sklep», «Sklep Porowskiego». Трохи пізніше почали функціонувати магазини Л. Шеплера та А. Дашкевича, а до магістрату було подано ще 11 заявок на відкриття магазинів (сімом було дозволено)¹⁹. Отже, влітку 1919 р. кількість кооперативних магазинів зросла до більше ніж 20-и.

Вкрай болючим для Луцька було питання забезпеченості міста товарами. Проблема постала гостро вже на початку війни. Так, у другій половині 1914 р. в країні спостерігалися інфляція та дефіцит товарів. Населення Луцька як

¹⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 99.

¹⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 99, 255-255 зв.

¹⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 99.

¹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 49. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 21.

¹⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 6, 26, 31 ; Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 3-3 зв.

наближене до фронту відчуло на собі всі біди воєнного часу особливо гостро. У цей час з'явилися проблеми з постачанням товарів.

Візьмемо для прикладу ситуацію із забезпеченістю жителів міста м'ясом. До війни воно надходило до Луцька, в основному, з Рожища та Торчина. Проте вже в 1916 р. м'яса катастрофічно не вистачало не тільки в місті, але й губернії. Це було тісно пов'язане з масштабними реквізиціями, що проводилися військовим командуванням в наближених до фронту районах. Губернська влада намагалася проявити гнучкість у цьому питанні. Надзвичайно цікавими є рекомендації усім повітовим та міським установам, в тому числі луцькій управі, популяризувати серед населення ідею розводити тварин, які швидко розмножуються: свиней та кролів, а також особистим прикладом відстоювати цю ідею. Урядовці наполягали на тому, що подібне можна влаштувати при усіх установах (особливо актуально це було би при сиротинцях та лікарнях), де є значна кількість відходів, що можна було б використати для годівлі свиней²⁰. Оскільки колишні міські ското- та свинобійня, що знаходилися в Бівуаках (сучасний Київський майдан), були спалені відступаючими австрійськими військами 24.05.1916 р.²¹, місцева влада з допомогою штабу Особливої армії організувала побудову нової. В жовтні 1916 р. будівництво завершилося²². Але проблема постачання м'яса лучанам залишалася гострою. У липні-серпні 1918 р. затвердженою міською владою нормою споживання для дорослої людини в місті було близько 200 грам м'яса (в розрахунку по живій вазі) та приблизно 6,55 кг хліба на місяць. У розрахунку на день це становило приблизно 5 грам м'яса та 218 грам хліба²³. Навіть у 1919 р. ситуація з постачанням м'яса до Луцька залишалася вкрай складною²⁴.

Крім продуктів харчування, відсутніми або вкрай дефіцитними були й інші товари. Особливо гострою стала проблема постачання до міста паливних матеріалів: дров, вугілля, нафти. Антрацит взагалі не постачався до Луцька під

²⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1578. Арк. 10-10 зв.

²¹ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1584. Арк. 9.

²² Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1578. Арк. 20-24, 43.

²³ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1694. Арк. 49, 95.

²⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 14-15.

час війни²⁵. Крім того, наприкінці 1916 р. в місті було повністю відсутнє залізо та скло, сіль та цукор.

Можна виділити дві схеми постачання товарів: централізована та з ініціативи підприємців. В центральних губерніях продуктова ситуація не була такою катастрофічною, як у прифронтовій смузі. Тому часто управа направляла «вглиб Росії» купця із повноваженнями закуповувати для міста певні товари. Така схема постачання продуктів та найважливіших товарів проіснувала кілька років. Її функціонування ускладнювалося і тим, що фронт залишився неподалік від Луцька. Наприклад, в жовтні 1916 р. через військові обставини було зірвано постачання до міста солі²⁶. Наступне загострення продовольчої ситуації в місті через подібні причини сталося наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. У результаті більшовицького наступу та псування ними залізничного полотна, деякий час продовольство не могли постачати з губернського центру²⁷.

Тільки в 1919–1920 рр. ситуація з постачанням товарів до міста кардинально змінилася. У цей час вже самі купці, а іноді навіть виробники, пропонували поставки певної ваги чи кількості товару, беручи на себе дорожні витрати та проблеми. Це було зумовлено приєднанням Луцька та Волині загалом до Польщі. Головним містом, де купці тепер закуповували товари, стала Варшава, яка розташовувалася за кілька сотень кілометрів. Крім того, густина залізничної колії у цьому напрямку була набагато більша, аніж на схід від міста. Відповідно, зменшилися ризики підприємницької діяльності.

Одним з найважливіших факторів розвитку товарно-продовольчої ситуації була діяльність управи (пізніше – Громадської ради, магістрату) та політика центральних органів влади у цьому напрямку. Загалом можемо охарактеризувати цю політику як неоднозначну. Негативно можна оцінити такі рішення та явища: 1) політика виселення євреїв з прифронтової зони; 2) неспроможність центральної влади вирішити проблему гіперінфляції; 3) ігнорування (чи принаймні неналежна увага) вкрай гострих проблем прифронтових регіонів

²⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1298. Арк. 213.

²⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1576а. Арк. 21.

²⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1617. Арк. 116-118 зв.

(особливо з постачанням продовольства); 4) негнучка система розподілу зерна та інших продуктів в державі.

Від першого місяця війни виникла досить велика кількість органів, які повинні були займатися збором продовольства (в першу чергу, хлібозаготівлями). Однак кількість та ефективність інститутів, діяльність яких була спрямована на покращення продовольчої ситуації у в прифронтовій зоні (уповноважені на південно-західному фронті по допомозі біженцям та ін.), були досить низькими. Зазвичай, такі органи мали погану координацію і носили переважно бюрократичний характер. 3 травня 1915 р. міністр торгівлі та промисловості отримав повноваження по загальній координації продовольчої ситуації в імперії. Для цього при ньому був створений Головний продовольчий комітет. Через кілька місяців у серпні 1915 р. для кращої організації було створено Особлива рада по продовольству, яка з листопада 1915 р. мала право встановлювати граничні ціни на товари. Однак, це не змінило принципово ситуацію на краще. Зважаючи на низку проблем в організації поставок продовольства, уряд передав низку повноважень у цьому питанні на місця. Зокрема, ними досить часто займалися спеціально створені органи при губернських правліннях, міських управах, навіть на рівні волостей та мікрорайонів²⁸. У 1914–1916 рр. встановленням цін займалися спільно члени губернської та міських управ, з 1917 р. – члени Луцької міської управи та міські купці²⁹.

Цікавою була система заходів міської влади в боротьбі проти спекулянтів. В листопаді 1916 р. в міських складах залишилися невеликі запаси муки, круп, солі, а більшість товарів була відсутня. Влада почала боротися зі спекулянтами та панічними настроями рішучіше. За оголошенням, підписаним луцьким комендантом, для врегулювання продажу муки заборонялося зберігати в одному

²⁸ Кондратьев Н. Д. Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции : монография. М., 1991. 487 с. – [Режим доступу] : <http://istmat.info/node/25336>.

²⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 292, 314, 327, 391, 400 ; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1615, арк. 26–30, 57–61, 78–83 зв., 290–294 зв., 496–499.

приміщенні більше одного мішка муки, а склад можна було відкрити тільки з дозволу управи³⁰.

Загалом, державні структури діяли досить неоднозначно у сфері забезпечення населення прифронтових регіонів товарами першої необхідності та продуктами харчування. Через місяць після перемоги Лютневої революції, 25.03.1917 р. в Луцьку було оголошено про монополію держави на хліб (введено Тимчасовим урядом). Весь хліб (зерно та муку) повинні були передавати державі (спеціально створеним для цього продовольчим комітетам), а торгівля хлібом в усіх масштабах – заборонена. Міліція стежила за базарами, провулками, не допускаючи таку торгівлю. Цікаво, що в липні 1918 р. така ж монополія держави на хліб була затверджена Радою Міністрів Української держави³¹.

Пізніше у зв'язку із загостренням економічної ситуації в державі та прифронтових регіонах владні установи продовжили політику «закручування гайок». У вересні 1917 р. Волинський губернський продовольчий комітет видав постанову про заборону без дозволу названого комітету вивозу з території Волинської губернії, а також перевозки між повітами зернових продуктів та усіх головних продуктів. Не дозволялося навіть переганяти худобу між повітами. В іншому випадку, такі продукти та товари реквізувалися для потреб армії по ціні 50 % від ринкової³². Характерно, що подібний наказ, за яким заборонялося перевезення хліба усіма приватними особами та організаціями, був виданий за часів Української держави – 27.05.1918 р. Тоді єдиним органом, що мав право на перевезення хліба, було Державне хлібне бюро³³. В умовах бюрократичної перевантаженості губернських установ, це означало, що місцеву владу значно обмежили у повноваженнях закуповувати продукти, залишивши майже наодинці з продовольчими проблемами.

Крім того, в листопаді 1917 р. міській владі нагадали, що вона не має права закуповувати зерно та хліб поза межами губернії, оскільки Волинь відносили до

³⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1578. Арк. 103.

³¹ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1617. Арк. 105, 127.

³² Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1617. Арк. 7а-7б.

³³ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1694. Арк. 60-61 зв.

числа тих губерній, які можуть самостійно задовольняти свої потреби в зернових. У цій ситуації не було зважено на те, що Волинь, і особливо Луцьк, знаходилися в прифронтівій смузі, а за кілька попередніх років війна проходила через місто неодноразово. Більше того, зібране Луцьким продкомітетом зерно, мука, цукор транспортували «вглиб Росії». Зокрема, 25.07.1917 р. на станції залізничної дороги в м. Луцьку знаходилися 200 пудів житньої муки та 2 550 пудів цукру, готові до відправки. Тільки завдяки тому, що члени комітету, зважили на «гостру потребу населення в продовольстві» в самому Луцькому повіті, муку та цукор передали в Тростянецький та Луцький профкоми. Крім того, цей же комітет постановив не проводити реквізиції молочної та породистої худоби в селах, які розташовані в радіусі 15 верст (майже 16 км) від Луцька, обґрунтовуючи своє рішення тим, що вони постачають молочні продукти в повітовий центр³⁴.

Разом з тим, за плановим нарядом Міністерства продовольчих справ голодуючому населенню та містам Волинської губернії передбачалася продовольча допомога. В липні 1918 р. в Луцьк планували передати 12 вагонів хлібного зерна і борошна, 3 – крупи, 18 – вівса, ячменю, кукурудзи. По всій губернії більше потребували тільки губернський центр Житомир та Володимир-Волинський, що кілька років був місцем затяжних боїв між австрійськими, німецькими та російськими військами³⁵.

Держава в цей час виступала одним з посередників, який брав високу ціну за свої послуги. Скажімо, у травні 1918 р. у Волинській губернії були введені тверді ціни на закупівлю зерна від населення (за законом, населення могло продавати зерно тільки державі): пуд жита – 5,18 руб., пшениці – 6,40 руб., вівса – 5 руб., ячменю – 4,60 руб., проса – 6,60 руб., гречки – 6 руб.³⁶. У той же час ціни на цю продукцію в магазинах були вищими приблизно в чотири рази (див. табл. № 1). Разом з тим, слід визнати, що, окрім держави, у цьому ланцюгу могло бути кілька іншим посередників.

³⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1617. Арк. 64, 107, 109-109 зв.

³⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1694. Арк. 83-83 зв.

³⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1694. Арк. 60-61 зв.

Крім того, однією із проблем у питанні забезпечення лучан продуктами харчування було розкрадання на міських складах та магазинах. Для прикладу, ревізійна комісія, яка перевіряла в березні 1920 р. наявність продуктів на міських складах, виявила недостачу товарів (вино, сир, мигдаль, одеколон та ін. відносно дорогих товарів) на суму 2048,5 марок. Однак, зваживши, що ця сума становила невеликий відсоток в обороті магазину (майже 400 тис. марок), товари списали. Тільки наприкінці 1919 – у 1920 рр. ситуація з товарами перестала бути настільки критичною. Проблеми залишалися, разом з тим на прилавках магазинів з'явилися такі раніше рідкісні товари, як вино, сардини, шоколад, какао, мигдаль, родзинки, желатин, коленкор, полотно, спеціальне мило для гоління та інше³⁷.

Важливим елементом в схемі постачання товарів населенню та їх розподілу була карткова система. Продовольча криза, монополія держави на хліб, військові обставини змушували владу поступово переходити до цього способу. Узагалі, як відомо, саме в період Першої світової війни карткова система була вперше упроваджена в класичному виді в Російській імперії та багатьох інших державах. З березня 1917 р. влада перейшла до карткової системи по низці головних продуктів харчування. До листопада 1918 р. вона діяла тільки ситуативно, коли відчувався крайній дефіцит по певних товарах (нафта, хліб, дрова, сіль, цукор та ін.). Але з грудня 1918 р. в місті ввели загальну карткову систему³⁸. Навіть в 1920 р., коли ситуація дещо стабілізувалася, карткову систему не відміняли повністю. Особливо це стосувалося дефіцитних товарів: солі, нафти та ін.³⁹.

Варто окремо звернути увагу на ріст інфляції та її наслідки для лучан в зазначений період. Перед війною російський рубль був чи не найтвердішою валютою у світі. Проте вже з другої половини 1914 р. інфляція в країні почала проявлятися дедалі сильніше (див. табл. № 1). За роки війни ціни на деякі товари першої необхідності зросли в 30 разів. Наприклад, пуд (16,38 кг) озимого жита

³⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 99.

³⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1697. Арк. 1-1 зв.

³⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 94-94 зв.

31.07.1914 р. коштував 0,95 рубля, а в грудні 1918 р. – 25 р. (в січні 1920 р. він коштував 105 марок – приблизно 53 руб.). Пуд ячменю зріс у ціні за цей період з 0,80 р. до 20-25 р., вівса – з 0,80 р. до 25 р., гороху – з 1,20 р. до 50 р. (майже в 42 рази), 10 курячих яєць – з 0,18 р. до 6 р., пуд картоплі – з 0,30 до 7,50 р. Подібне можна спостерігати і в ситуації з м'ясом. Наприклад, фунт яловичини подорожчав з 0,12 р. до 3 р. (в 23 рази). Практично настільки ж подорожчали свинина та телятина. Баранина, солонина та шинка взагалі зникли з продажу з травня 1918 р. Так само до Луцька не потрапляли макарони, рис та низка інших продуктів.

Часом бували раптові стрибки цін на певні товари, які пояснювалися, перш за все, панікою населення, призвичаєного до напівголодного існування, а також спекуляціями. Так, в березні 1920 р. пекарі жалілися, що мука подорожчала за два тижні на 20 %. Значною мірою це було зумовлено спекуляціями власників магазинів⁴⁰.

Варто відмітити, що дефіцит товарів мав місце не тільки в продовольчій сфері. Кожного року з похолоданням приходила проблема опалення. Нафта, керосин та вугілля довозилися до віддаленого від регіонів видобування Луцька тільки епізодично, а дрова не могли задовольнити усіх потреб мешканців міста. Та й вони тільки за два перші роки війни зросли в ціні втричі⁴¹.

Таблиця 1

Ціни на основні товари, затверджені владою в липні 1914 – вересні 1920 рр.⁴²

Найменування товару та одиниці ваги	Встановлена владою ціна за періодами (в рублях, за винятком «м.» - в марках)														
	31.07.1914	18.09.1914	16.01.1915	16.03.1915	4.05.1915	30.11.1916	15.01.1917	5.12.1917	30.01.1918	31.03.1918	1.06.1918	1.09.1918	1.12.1918	01.03.1920	20.09.1920
Пуд озимого жита	0,95	1,05	1,05	-	-	Н.пр.	-	15	15-16	21	40	28	25	105	270 м.

⁴⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 72, 109-109 зв..

⁴¹ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1584. Арк. 49.

⁴² Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 292, 314, 327, 391, 400 ; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1298. Арк. 201, 203, 239; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1615. Арк. 26-30, 57-61, 78-83 зв., 290-294 зв., 496-499; Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 58-59.

... пшениці	1,05	1,25	1,25	3	2,80	Н.пр.	-	19	18-19	25	45	32	28	135	330 м.
... ячменю	0,80	0,80	0,80	-		Н.пр.	2,50	11	13-16	18	20	23	20-25	75	180 м.
... вівса	0,80	1	1	-	1,40	Н.пр.	3	12	16-18	19	24	25	25	55	150 м.
... гречки	1	1,10	1,10	2,30-3	2,50-3	Н.пр.	-	10	10-11	15	28	25	18	-	-
... проса	1	1,10	1	-	-	Н.пр.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Пуд муки житньої	-	-	-	-	-	2,40	7-9	-	-	-	-	-	-	180- 360 м.	330 м.
... .. пшеничної	-	-	-	-	-	7,00	-	22	38	25	80	90	70	260- 340 м.	540- 660 м.
Пуд крупн пшонаної	-	-	-	-	-	3,80	3,80	-	-	-	-	-	-	7 м./ф.	12 м./ф.
... .. перлової	-	-	-	-	-	8,80	-	-	-	-	-	-	-	7 м./ф	9 м./ф.
... макарон	-	-	-	-	-	Н.пр.	-	-	-	-	120	-	-	-	-
... рису	-	-	-	-	-	Н.пр.	-	48,60	44	50-60	120	-	-	15 м./ф.	-
Фунт меду	-	-	-	-	-	Н.пр.	-	4	4,80	-	4	4	6	-	-
10 яєць курячих	0,18	0,27	0,30	-	0,15	-	-	2,50	1,50	2-2,20	2,50	2,50- 3,50	6	12 м.	24 м.
Пуд солі	0,60	0,80	0,80	-	0,80	2,40	0,06ф .	-	-	-	-	-	-	1,75 м./ф.	-
Пуд картоплі	0,30	0,20	0,25	0,25	0,20	Н.пр.	1	3	3	3,50-4	8	5-10	7,50	1 м./ф	60 м.
Фунт цукру- рафінаду	-	-	-	-	-	Н.пр.	-	3,20	2	90-95 п.	1,80	4	4,50	10 м.	-
... ..-піску	-	-	-	-	-	Н.пр.	-	3	1,80	85-90 п.	1,50	3	3,50	-	-
Фунт чаю	-	-	-	-	-	Н.пр.	-	12	10,14	14	40	60- 100	40-45	45 м.	-
... масла	0,6 кв.	0,7 кв.	0,7 кв.	-	-	Н.пр.	1,80	5,75	5-7	6-7	6,50	9-10	10-14	40 м.	66 м.
Пуд яловичини	0,13ф.	0,13 ф.	-	-	-	Н.пр.	-	48,00	48,60	60	72	90- 120	2,50-3 ф.	-	22,50 м./ф.
... свинини	0,13 ф.	0,13 ф.	-	0,14 ф.	0,15 ф.	Н.пр.	0,55 ф.	60	48	70	120	120	3 ф.	7-16 м./ф.	60-75 м./ф.
1 кінь селянський	-	-	-	-	-	-	-	80-150	50-110	300- 500	-	800	-	-	-
1 курка	0,50	0,50	0,60	0,60	-	-	-	5-7	4-6	6,10	-	5-8	8	-	-
Фунт риби свіжої	-	-	-	-	-	-	-	3	2-2,50	3-3,50	3	3-4	4	8 м.	-
... .. соленої	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1,50	-	-	6	6 м.	-
Пуд соломи	-	-	-	-	-	-	-	2	4-6	6	-	2,50-6	6-8	-	-
... сіна	-	-	-	-	-	-	-	3	6-10	8-9	-	2,5-5	5-7	-	150 м.

Сажень дров твердих	-	-	-	-	-	Н.пр.	0,8	150	140	180	200	250- 400	600	-	-
... .. м'яких	-	-	-	-	-	Н.пр.	0,6	150	140	180	-	400	500	-	-
Пуд вугілля	-	-	-	-	-	-	-	8	-	-	-	6-15	15	-	-
... антрациту	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
... керосину	0,06ф.	0,07ф.	0,07ф.	0,07ф.	-	Н.пр.	-	1,50	1,50	1,90	2,85	4,40-6	8-10	-	-
... нафти	-	-	-	-	-	-	-	20	-	20	-	-	-	2 м./ф	15 м./ф.

***Марка рівнялася приблизно до 0,5 рубля (див. Ф. 158, спр. 9, арк. 46).**

«-» – немає інформації.

Н.пр. – немає в продажі.

ск. – за склянку (0,273 л).

Ф. – за фунт (0,4095 кг).

П. – за пуд (16,3805 кг).

Кв. – за кварту (4 л).

Сажень – 9,7127 м.куб.

Відро – 12,23 л.

м. – в марках (стосується 1920 р.).

Для наочності були сформовані діаграми, які показують масштаби інфляційних процесів та низку інших особливостей досліджуваного предмету. Аналізу піддавалися офіційні дані по цінах, які затверджували міські органи управління. Разом з тим, в умовах гострого дефіциту багатьох товарів існував і так званий «чорний ринок». Можна сумніватися у тому, наскільки встановлені владою ціни були далекі від реальної вартості чи ринкової ціни того чи іншого товару. Однак, що особливо важливо, зміни у встановлених цінах відображали реальні коливання вартості усіх товарів. Порівняння цін та товарів на різних етапах дає можливість проаналізувати зміни в товарно-продовольчій сфері на різних етапах, спробувати встановити закономірності та особливості її розвитку, визначити фактори розвитку.

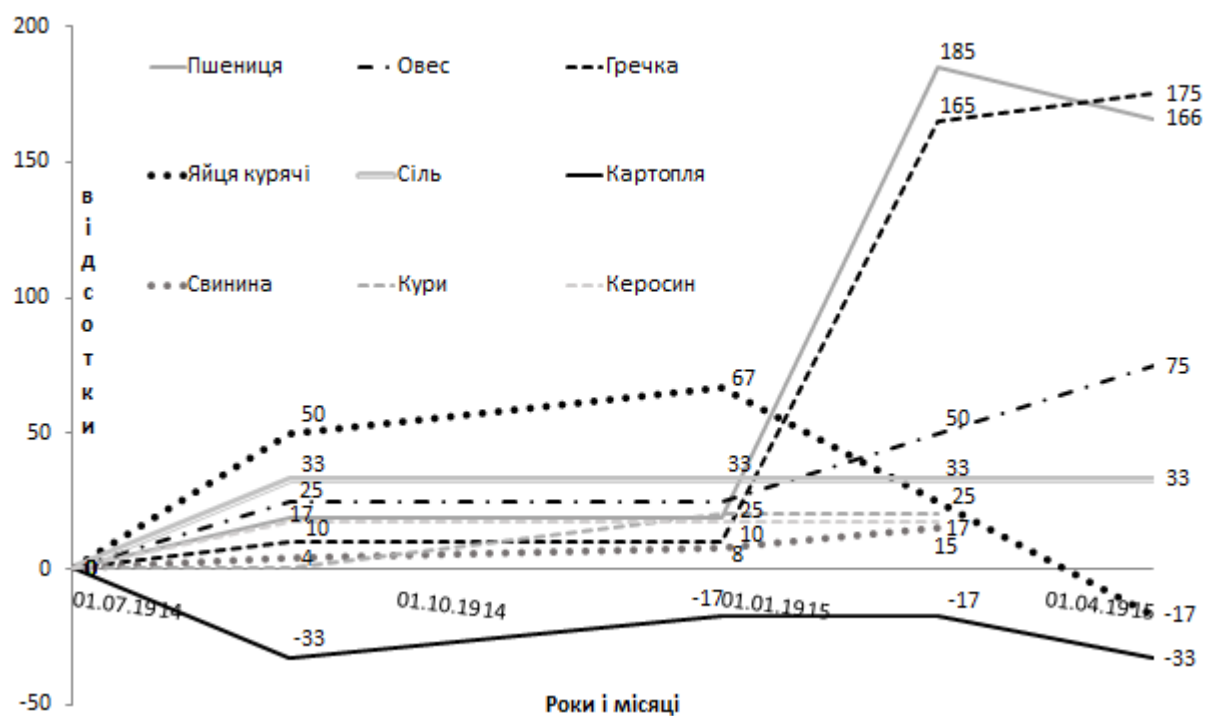

Рис. 1. Коливання цін в Луцьку в 1914–1915 рр.*

*Розроблено автором на основі джерел: Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 292, 314, 327, 391, 400 ; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1298. Арк. 201, 203, 239; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1615. Арк. 26–30, 57–61, 78–83 зв., 290–294 зв., 496–499; Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 58–59.

Рис. 1 та інші дані, наведені вище в статті, дають підстави припускати, що ціни на основні продукти харчування утримувалися владою в Луцьку і губернії штучно в другій половині 1914 – на початку 1915 р. Однак, навесні 1915 р. сталося стрімке зростання цін, імовірно пов'язане з поразками російської армії на фронті.

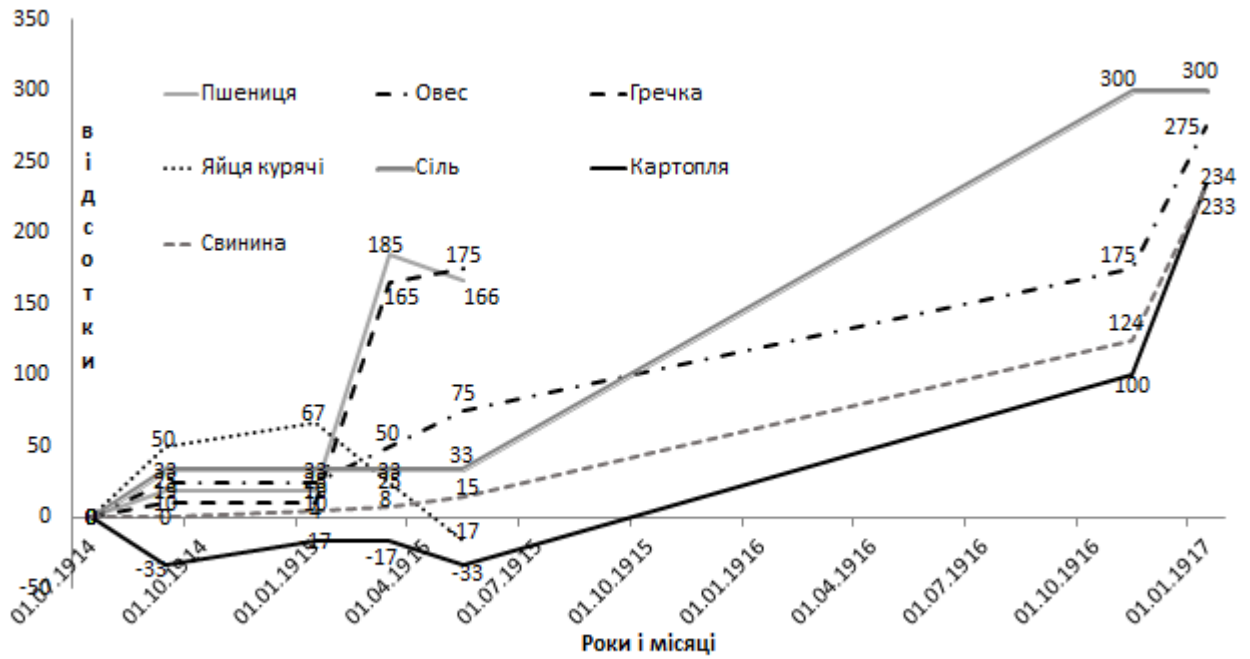

Рис. 2. Коливання цін в Луцьку в 1914–1917 рр.*

*Розроблено автором на основі джерел: Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 292, 314, 327, 391, 400 ; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1298. Арк. 201, 203, 239; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1615. Арк. 26–30, 57-61, 78-83 зв., 290-294 зв., 496-499; Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 58-59.

Рис. 2 не повноцінно відображає коливання цін, оскільки даних за період австро-угорської окупації віднайти не вдалося (вересень 1915 – травень 1916 р.). Однак, стрімке зростання цін взимку 1917 р. на ті продукти, що залишилися на міських складах (зокрема, на овес, свинину, картоплю), очевидно, реально відображає вкрай гостру продовольчу ситуацію в державі та регіоні.

На основі рис. 2 і 3 можемо припустити, що продовольча ситуація дещо стабілізувалася у місті в 1918 р. у порівнянні з зимою 1916 – 1917 рр. Було присутнє навіть суттєве зниження цін на гречку та картоплю. Ціни на інші основні продукти харчування практично не зросли суттєво. Очевидно, це можна пояснити як сезонними коливаннями ціни, так і політикою гетьманського уряду.

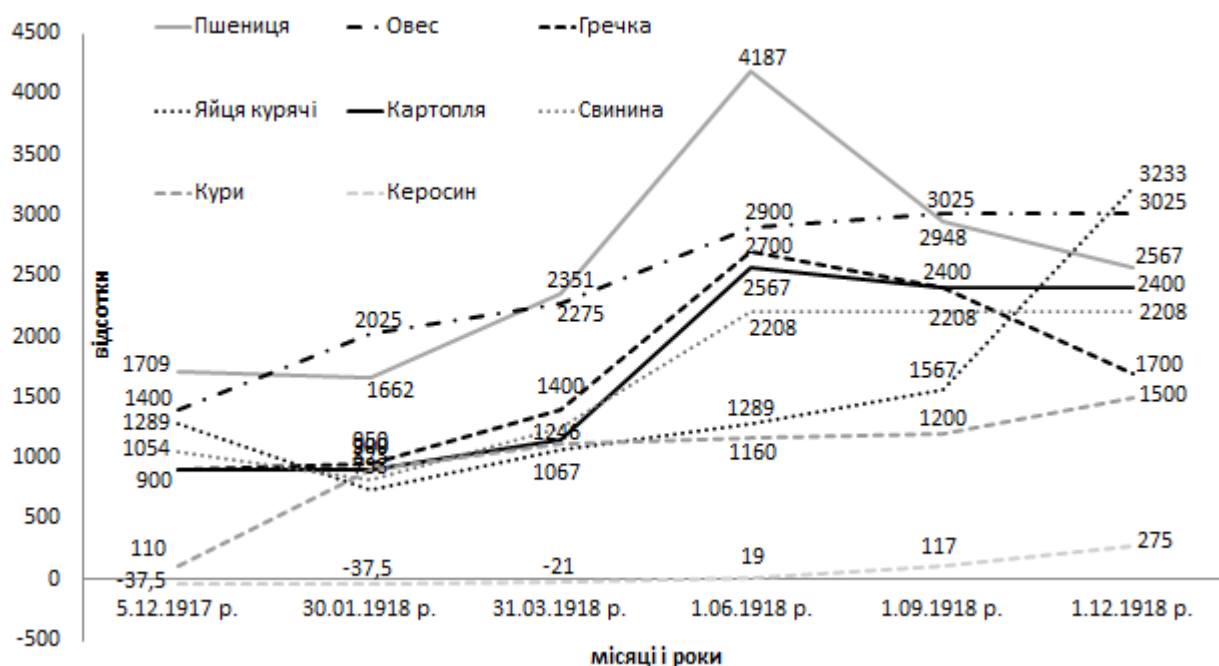

Рис. 3. Коливання цін в Луцьку в 1918 р. (у порівнянні з 1.07.1914 р.)*

*Розроблено автором на основі джерел: Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 292, 314, 327, 391, 400 ; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1298. Арк. 201, 203, 239; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1615. Арк. 26–30, 57–61, 78–83 зв., 290–294 зв., 496–499; Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 58–59.

Як уже згадувалося, міська управа здійснювала певні заходи з метою стабілізувати ціни. Влада намагалася регулювати ціни з допомогою т. зв. «такси» – максимальної (іноді і мінімальної) ціни на товар. Часом це стосувалося і послуг. Такі такси вивішувалися на видних місцях в центрі міста. Проте вже в перші місяці війни стало зрозуміло, що цей засіб був штучним і не відповідав тогочасним реаліям та законам ринкової економіки. Наприклад, 24.10.1914 р. продавці бакалійних товарів прохали переглянути ціни, встановлені владою, оскільки вони нижчі за ціни, по яких закупували товар на заводах та фабриках. Подібні прохання мали місце і пізніше, зокрема в січні 1915 р.⁴³

Ситуація ускладнювалася, і в листопаді 1916 р. ціни на більшу частину товарів вже не встановлювали, бо в місті абсолютно не було ні будівельних

⁴³ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 334, 392.

матеріалів, ні робочих рук. З продуктів, які залишилися в незначному обсязі, були житня та пшенична мука, деякі крупи, сіль⁴⁴. По суті, в цей час у місті була загроза голоду (Див. табл. № 1).

Інфляція вплинула на матеріальне становище членів управи та міського голови. Керівники міста розуміли це як тимчасове явище, проте намагалася захистити своє становище. У грудні 1915 р. вони проголосували за призначення «добової винагороди» членам управи по 1,25 руб, голові – 1,75 руб. З 1.06.1916 р. вона зросла до 3 і 5 руб. відповідно. Проте, це не відобразилося на оплаті роботи простих мешканців міста⁴⁵. Подібне відбувалося і пізніше. Внаслідок постійного зростання зарплати чиновників магістрату, в першій половині 1920 р. вона становила для бургомістра 36 000 марок в рік (приблизно 18 000 руб.), його заступника – 33 000 м., лавних – по 20 200 м. Крім того, передбачалися окремі доплати за виїзди в справах магістрату та ін. Разом видатки міста по утриманні управи становило більше 957 тис. м. в рік – приблизно 1/6 усіх видатків міста (для порівняння, фінансування міського шпиталю на 1920 р. планували на суму 991 605 м., міської поліції – 450 000 м., пожежної частини – 642 725 м.)⁴⁶.

Не сприяли стабілізації і зміна фінансової одиниці. Центральна Рада ввела в обіг свої «білети Української республіки і знаки Державної скарбниці», яким, проте, не довіряли не тільки мешканці Луцька та інших міст України, але навіть деякі урядові, громадські інституції та кредитні установи⁴⁷. Губернська влада, а пізніше Центральна Рада та українські уряди неодноразово надавала Луцьку кредити, безвідсоткові позики, подекуди забезпечували фінансування по окремих статтях⁴⁸, проте це не ліквідувало впливу постійного руйнівного та дестабілізуючого фактора – війни.

У березні–квітні 1918 р., травні–червні 1919 р. спочатку міська дума, а потім магістрат м. Луцька у зв'язку з браком дрібної монети пускали в міський обіг бони українських гривень номіналом від 6 до 20 та російські рублі

⁴⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1298. Арк. 201, 203.

⁴⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1584. Арк. 19-19 зв.

⁴⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 119-127, 180.

⁴⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1571. Арк. 62.

⁴⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 49-50.

номіналом від 3 до 10 на загальну суму 500 000 крб. в 1918 р. та 303 250 рублів – в 1919 р. Тоді ж вирішили приймати не тільки царські рублі, а й українські гривні, польські марки та корони⁴⁹. Проте цього було недостатньо. Через брак дрібних грошей і далі мали місце проблеми купівлі товару лучанами, застій у торгівлі. Зважаючи на це, магістрат випустив у січні 1920 р. нову порцію дрібних міських бон номіналами 1, 2, 5, 10, 20 марок на суму 300 000 марок. Їхня вартість забезпечувалася міським майном, а термін дії мав закінчитися через рік⁵⁰.

Загалом, у зв'язку з війною (і, як наслідок, інфляцією), продукти харчування подорожчали за роки війни в десятки разів, що негативно відображалось на продуктивній ситуації в місті. Діяльність влади у зазначеному напрямку можна охарактеризувати як неоднозначну. Найгостріше проблема забезпечення лучан продуктами першої необхідності існувала в другій половині 1916 – 1918 рр. Ні заходи центральної влади, ні місцевої не могли створити умови для безперебійного та повноцінного постачання товарів до міста. Особливо проблемним в той або інший період було забезпечення міщан м'ясом, зерном, сіллю, взимку – енергоносіями. Дещо покращилася ситуація в середині 1919 – 1920 рр., що було пов'язано з появою доступу луцьких купців до польського ринку. Коливання цін було зумовлене як сезонними причинами, так і політичними, військовими та іншого характеру.

Автор – Денисюк Василь Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри національної безпеки Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.

⁴⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 10, 14-15 ; Держархів Волинської обл. Ф. 158. Спр. 19. Арк. 30-30 зв.

⁵⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 4.